

Участь України у Платформі європейської пам'яті та сумління

Світлана Власенко, Лілія Гонюкова

*Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,
<https://knu.ua/en/departments/ipacs/>*

Анотація: Наближення України до членства в ЄС, прискорення європейської інтеграції, участь у міжнародних проектах, посилення державної політики у сфері національної пам'яті, активне подолання комуністичного тоталітарного та російського імперського минулого, формування цілісної національної ідентичності – все це сприяє залученню України до загальноєвропейського гуманітарного простору. Формування європейської колективної пам'яті передбачає участь багатьох міжнародних організацій, у тому числі Платформи європейської пам'яті та сумління, заснованої у 2011 році. Платформа заохочує активні дискусії про подолання комуністичного тоталітарного минулого у країнах Центральної та Східної Європи. Україна, як одна з посткомуністичних держав, що пережили найдовший період радянської окупації (1917–1991), безпосередньо бере участь у формуванні та реалізації європейської політики пам'яті. До Платформи входять шість українських організацій, а центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері національної пам'яті, є Український інститут національної пам'яті. У статті показано участь українських установ у Платформі у 2012-2023 роках, аналізуються організовані Платформою заходи, включаючи щорічні засідання Ради учасників Платформи, міжнародні конференції та зустрічі, а також участь України у цих заходах. Виділені два головні аспекти інформаційної присутності України у діяльності Платформи: (1) подолання комуністичного тоталітарного минулого та засудження злочинів радянської влади, і (2) протистояння російській агресії та засудження злочинів, скоєних Російською Федерацією в Україні.

Ключові слова: політика пам'яті, європейська політика пам'яті, органи державної влади, громадські організації, тоталітарний режим, російська агресія.

Вступ

Україна – європейська країна з тисячолітньою історією та багатими національними традиціями. Вона є невід'ємною частиною європейської цивілізації, має спільне минуле та сьогодення з Європою і, безумовно, матиме спільне майбутнє, оскільки українське суспільство твердо підтримує європейський та євроатлантичний курс країни. Незворотність цього курсу закріплена у Конституції України, яка утверджує європейську ідентичність українського народу¹.

Рух України в цьому напрямі розпочався відразу після відновлення державної незалежності у 1991 році, але шлях виявився довгим і важким. Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією 24 лютого 2022 року, українці борються не лише за свободу та незалежність, а й за своє європейське майбутнє. За словами британського журналіста та письменника Люка Гардінга, за останні два роки Захід дійшов розуміння того, що боротьба України – це і його боротьба. За його словами, «Україна – не якась далека країна, що колись була частиною Радянського Союзу, а сучасна, процвітаюча, крута європейська країна, з яскравим, європейським майбутнім попереду»².

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації прискорила рух України до членства в ЄС, а надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року зміцнює надію українців на близьке спільне європейське майбутнє та сприяє глибоким змінам в українському суспільстві. Відповідно до Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік,

Ми реалізували багато важливих структурних реформ, плануємо і надалі зберігати високу динаміку євроінтеграційних процесів. Сьогодні стоїть завдання, щоб вже у 2023 році Європейський Союз ухвалив наступне історичне рішення – про відкриття переговорів щодо членства України в ЄС. Українське суспільство заслуговує на чіткий сигнал про те, що Україна та Євросоюз продовжують будувати спільне майбутнє. Заради цієї мети ми готові докладати максимальних зусиль³.

¹ “Конституція України”, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 1996, № 30, Ст. 141, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² “Британський письменник Гардінг: Війна в Україні – історія про те, як світ змінився назавжди,” *Укрінформ*, 08.07.2023, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732996-britanskij-pismennik-garding-vijna-v-ukraini-istoria-pro-te-ak-svit-zminivsa-nazavzdi.html>.

³ “Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік”, https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciju_za_2022_rik.pdf.

Серед суспільно значущих змін найважливіша роль у формуванні національної та європейської ідентичності належить посиленню державної політики у сфері національної пам'яті. Для реалізації цієї політики важливе значення має співпраця з європейськими країнами. Кожна країна обрала свій шлях реалізації національної політики пам'яті, але вони знайшли точки дотику у спільних міжнародних проектах. Ключовим фактором, що об'єднує формування політики пам'яті в Європі, стало спільне тоталітарне минуле багатьох країн. Для держав Центральної та Східної Європи, включаючи Україну, переживших як комуністичні, так і нацистські тоталітарні режими, подолання тривалого комуністичного минулого перебуває у центрі національної політики пам'яті останні 30 років. Водночас на державну політику в галузі національної пам'яті в цих країнах вплинули процеси європейської інтеграції. Тим часом усвідомлення необхідності загальноєвропейських підходів до розуміння комуністичного минулого сприяло поступовому формуванню політики колективної пам'яті у Європі.

Початок міжнародним зусиллям з подолання комуністичного минулого та протистояння радянської ідеології поклало створення Вишеградської групи 15 лютого 1991 року. Декларація про співробітництво, підписана Польщею, Угорщиною та Чехословаччиною, була спрямована не лише на повне відновлення незалежності, демократії та свободи цих держав, а й на ліквідацію всіх аспектів тоталітарної спадщини у соціальній, економічній і культурній сферах. Країни-учасниці групи ініціювали створення міжнародної неурядової організації, націленої на об'єднання європейських інститутів пам'яті, вступивши до ЄС у 2004 році.

Про намір створити таку організацію офіційно оголосили у квітні 2008 року у Брюсселі, на публічних слуханнях «Злочини тоталітарних режимів». Їх учасники закликали до реалізації низки заходів з підвищення обізнаності громадян ЄС про комуністичні режими у Європі у XX столітті. Одним із таких заходів було створення спеціального органу для реалізації та підтримки європейських і національних культурних, освітніх та дослідницьких проектів, що стосуються тоталітарного минулого. Наступним кроком на шляху до інституціоналізації європейської політики пам'яті стало підписання Празької декларації про європейське сумління та комунізм під час міжнародної конференції «Європейське сумління та комунізм» 3 червня 2008 року. Декларація засудила злочини комуністичних режимів як «злочини проти людяності» і намітила дії європейської спільноти, необхідні для сприяння спільному європейському розумінню тоталітарних режимів, які існували в Європі у XX столітті. Зокрема, у декларації наголошується на необхідності створення Інституту європейської пам'яті та сумління (котрий має стати Європейським центром з вивчення тоталітаризму), реалізації міжнародних наукових та освітніх проектів, а також об'єднання та підтримки національних інститутів пам'яті, які вивчають тоталітарні режими у своїх країнах.

Учасники конференції звернулися за підтримкою до всіх народів Європи, національних урядів, парламентів та інших інститутів європейських країн, а

також до Європарламенту, Єврокомісії, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Така підтримка була отримана 2 квітня 2009 року, коли Європарламент ухвалив резолюцію «Про європейську совість та тоталітаризм», яка закликає у пункті 13 до створення Платформи європейської пам'яті та сумління. Згодом було опубліковано висновки Ради ЄС та доповідь Європейської комісії про пам'ять про злочини, вчинені тоталітарними режимами в Європі, де також згадується створення Платформи^{4,5,6}.

Міжнародний Вишеградський фонд взяв на себе фінансові зобов'язання з підтримки Платформи протягом перших трьох років її діяльності. 14 жовтня 2011 року у Празі 20 національних організацій з 13 країн ЄС (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія та Швеція) підписали угоду про створення Платформи європейської пам'яті та сумління. На сьогодні Платформа об'єднує 70 організацій (68 членів і два кандидати), які представляють 23 країни Європи та Північної Америки. До них належать державні установи, громадські організації, музеї, архіви та науково-дослідні інститути, котрі займаються реалізацією національної політики пам'яті у своїх країнах. Важливість створення Платформи для об'єднання Європи та формування європейської колективної пам'яті відмічена у заяві групи «Примирення європейських історій» у Європейському парламенті. У документі зазначено, що це «важлива платформа для співпраці з метою возз'єднання європейської історії на основі правди та пам'яті»⁷.

Метою цієї статті є розгляд українського компонента у діяльності Платформи та аналіз участі України. Її актуальність обумовлена прискоренням європейської інтеграції України та зростаючим інтересом міжнародних організацій до державної політики у сфері національної пам'яті, включаючи подолання комуністичного минулого та засудження злочинів тоталітарного режиму.

⁴ "Conclusions of the General Affairs and External Relations Council of the EU," Council of the European Union, 2950th Council meeting, Press Release, Luxembourg, June 15, 2009, <http://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2011/08/GAERC-15062009-press-release.pdf>.

⁵ "Council Conclusions on the Memory of the Crimes Committed by Totalitarian Regimes in Europe," Council of the European Union, 3096th Justice and Home Affairs Council meeting, Luxembourg, June 9-10, 2011, www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2011/08/JHA-conclusions-10062011.pdf.

⁶ European Commission, "Report from the Commission to the European Parliament and to the Council: The Memory of the Crimes Committed by Totalitarian Regimes in Europe," December 22, 2010, <http://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2011/08/Totalitarian-EN.pdf>.

⁷ "Statement of the Reconciliation of European Histories Group: On the Occasion of the Founding of the Platform of European Memory and Conscience," Reconciliation of European Histories Group, September 29, 2011, <https://eureconciliation.wordpress.com/2011/09/29/statement-of-the-reconciliation-of-european-histories-group-on-the-occasion-of-the-founding-of-the-platform-of-european-memory-and-conscience/#more-676>.

Методологічна основа

Методологія статті охоплює комплекс загальних і спеціальних наукових методів дослідження. Основою розгляду національних особливостей політики пам'яті в Україні та країнах Центральної та Східної Європи є системний підхід. Він виявляє спільні риси, властиві цим країнам, і розкриває основні аспекти європейської колективної пам'яті та її формування у ХХІ столітті. Вивчення наукових, нормативних та інших релевантних джерел інформації на тему дослідження проводилося з використанням методів систематизації та узагальнення. Порівняльний аналіз використовувався для вивчення наукових праць дослідників, котрі займаються питаннями політики пам'яті у Європі. Аналіз основних документів Платформи європейської пам'яті та сумління, нормативних документів Парламентської асамблеї Ради Європи, органів Європейського Союзу (таких, як резолюції та декларації Європарламенту, висновки Ради ЄС, доповіді Єврокомісії), а також законодавчих актів у сфері національної політики пам'яті України та ряду країн Центральної та Східної Європи, представлених у Платформі, проводився з використанням функціонального аналізу, формально-юридичного методу та юридичної герменевтики.

Організаційне оформлення європейської політики пам'яті, а також національної політики пам'яті в Україні та країнах Центральної та Східної Європи досліджувалося шляхом структурно-функціонального аналізу. Об'єктами дослідження були Платформа європейської пам'яті та сумління, Рада Європейського Союзу, Європейський парламент, Європейська комісія, різні українські державні та громадські інститути пам'яті (такі, як Український інститут національної пам'яті, Меджліс кримськотатарського народу, Національний музей Голодомору-геноциду, Державний архів Українського інституту національної пам'яті, Центр досліджень визвольного руху та Фонд збереження історії Майдану). Крім того, було вивчено відомі інститути пам'яті у постсоціалістичних європейських країнах, що входять до складу Платформи. Для вивчення основних видів діяльності цих інституцій застосовувався метод логічного аналізу.

Дослідити діяльність Платформи європейської пам'яті та сумління й участь у ній українських організацій допомогли методи аналізу та систематизації. Цілісне дослідження діяльності Платформи та українських організацій проводилось із використанням діалектичного методу. Метод конкретизації дозволив виявити специфічні риси та причинно-наслідкові зв'язки у діяльності Платформи. Застосування принципу загальної комунікації сприяло розумінню важливих рис цієї проблеми.

Аксіологічний підхід дав можливість розглянути діяльність Платформи європейської пам'яті та сумління, органів Європейського Союзу та національних інститутів пам'яті з позицій визнання загальноприйнятих суспільних цінностей. Крім того, цей підхід сприяв розкриттю сутності національної і європейської ідентичності та їхньої ролі у національній і європейській пам'яті.

Також використовувалися загальнонаукові методи пізнання: індукція та дедукція. Індукція дозволила оцінити ефективність Платформи європейської пам'яті та сумління і виділити український компонент у ній. Дедуктивний метод допоміг вивчити діяльність Платформи, її заяви та реакцію на події, пов'язані з політикою пам'яті про комуністичне тоталітарне минуле та російську агресію проти України.

Застосування методів аналізу та узагальнення дозволило охарактеризувати основні напрямки діяльності Платформи європейської пам'яті та сумління, в яких чітко простежується українська складова. Крім того, за допомогою методу узагальнення автори сформулювали та обґрунтували свої гіпотези щодо розширення української складової у європейській політиці пам'яті у 2012-2023 роках за рахунок участі українських державних та громадських інститутів у діяльності Платформи.

Результати

Українські організації у складі Платформи європейської пам'яті та сумління

Український компонент увійшов до складу Платформи європейської пам'яті та сумління практично від початку її діяльності. Зокрема, 29 червня 2012 року на засіданні Ради членів Платформи було обрано перші дві українські організації: Центр досліджень визвольного руху та Меджліс кримськотатарського народу. Українська тематика неодноразово виносилася на порядок денний спільних міжнародних проектів, конференцій, зустрічей та щорічних сесій Ради. Дискусії торкалися двох основних аспектів:

1. Розрив з комуністичним минулим і засудження злочинів тоталітарного режиму, та
2. Протидія російській агресії, засудження злочинів Російської Федерації та підтримка українського народу у повномасштабній війні, розв'язаній Росією проти України 24 лютого 2022 року.

Наразі Україна представлена у Платформі шістьма державними та громадськими організаціями, діяльність яких пов'язана з політикою національної пам'яті. *Центр досліджень визвольного руху* – незалежна наукова громадська організація, заснована у жовтні 2002 року. Основні напрямки її діяльності – вивчення «різних аспектів українського визвольного руху у ХХ столітті, політики національної пам'яті, процесів подолання наслідків тоталітарного минулого у країнах колишнього СРСР, Центральної та Східної Європи»⁸.

Меджліс кримськотатарського народу – вищий повноважний представницький та виконавчий орган кримськотатарського народу, що представляє інтереси Криму і кримських татар у країні та за кордоном. Він захищає право кримськотатарського народу на самовизначення, вирішує питання

⁸ Центр досліджень визвольного руху, <https://cdvr.org.ua/about/>.

деокупації Криму, підтримує кримських політ'язнів та їхні родини тощо. Після окупації Криму Росією у 2014 році Меджліс працює в Києві⁹.

Український інститут національної пам'яті (з 5 листопада 2014 року) – центральний орган виконавчої влади, створений у травні 2006 року, відповідальний за реалізацію державної політики відновлення та збереження національної пам'яті українського народу. Його діяльність спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через Міністерство культури та інформаційної політики України^{10,11}.

Національний музей Голодомору-геноциду (з 19 листопада 2015 року) створено у квітні 2009 року (до серпня 2019 року – Національний музей «Меморіал жертв Голодомору»). Це державна науково-дослідна, науково-методична, культурно-просвітницька установа, яка перебуває у віданні Міністерства культури та інформаційної політики України¹².

Фонд збереження історії Майдану (з 26 листопада 2016 року) було створено в червні 2014 року. Ця громадська організація збирає спогади та свідцтва, пов'язані з історією Євромайдану та Революції гідності, реалізує інформаційно-просвітницькі проекти спільно з іншими інститутами пам'яті та вшановує пам'ять учасників Революції¹³.

Державний архів Українського інституту національної пам'яті (з 12 листопада 2021 року) – державна установа, що перебуває у віданні Українського інституту національної пам'яті. Створено у грудні 2016 року. Його основним завданням є забезпечення пошуку, прийому, формування, обліку та зберігання документів про репресивні органи комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років, іноземні спецслужби, структури, діячів українського визвольного руху тощо, а також забезпечення доступу до цих документів і захист права на доступ до цієї інформації¹⁴.

Платформа європейської пам'яті та сумління діє на основі своїх установчих документів: Угоди про створення Платформи¹⁵, підписаної 14 жовтня

⁹ Меджліс кримськотатарського народу, 2023, <https://qtm.org/about/>.

¹⁰ Кабінет міністрів України, “Постанова № 684. «Деякі питання Українського інституту національної пам'яті» від 12 листопада 2014 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text>.

¹¹ Український інститут національної пам'яті, 2023, <https://uinp.gov.ua/>.

¹² Міністерство культури та інформаційної політики України, «Статут Національного музею голодомору-геноциду», 23 серпня 2022 р., <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Statut-Natsionalnoho-muzeiu-Holodomo-ru-henotsydu.pdf>.

¹³ <https://www.facebook.com/Fond.Maidan/>.

¹⁴ Міністерство культури України, Міністерство юстиції України, “Наказ № 91/372/5 «Про затвердження Положення про галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті», 2019, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0181-19#Text>.

¹⁵ “Agreement Establishing the Platform of European Memory and Conscience,” Platform of European Memory and Conscience, 2011, www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2020/03/Agreement-of-the-Platform1.pdf.

2011 року в Празі, та Статуту Платформи європейської пам'яті та сумління, прийнятого 5 листопада 2019 року (до того діяв Статут від 14 жовтня 2011 року). При цьому члени Платформи у своїй діяльності керуються нормативно-правовими документами Європейського Союзу та національними нормативно-правовими актами щодо політики пам'яті. Важливим аспектом участі України у діяльності Платформи, що сприяє європейській інтеграції країни, є укладання двосторонніх угод про співпрацю між органами державної влади України та установами пам'яті, які беруть участь у Платформі. Так, Служба безпеки України підписала угоди з Інститутом національної пам'яті – Комісією з розслідування злочинів проти польського народу (3 серпня 2009 р.), Чеським інститутом з вивчення тоталітарних режимів та Архівом служб безпеки (14 грудня 2009 р.), Інститутом національної пам'яті Словацької Республіки (20 лютого 2020 р.). Крім того, Державна архівна служба України підписала угоди з Чеським інститутом з вивчення тоталітарних режимів та Архівом служб безпеки (4 лютого 2020 р.), а Державний архів Українського інституту національної пам'яті – з Чеським інститутом з вивчення тоталітарних режимів (19 лютого 2021 р.), Естонським інститутом історичної пам'яті (14 грудня 2021 р.) і Центром досліджень геноциду та опору Литви (6 грудня 2022 р.).

Діяльність Платформи Європейської пам'яті та сумління з подолання комуністичного тоталітарного минулого

Діяльність Платформи європейської пам'яті та сумління здебільшого зосереджена на освітніх та інформаційних ініціативах, що стосуються проблеми тоталітарних режимів у Європі у XX столітті. Розширення українського компоненту Платформи було зумовлене насамперед змінами у державній політиці України після Революції гідності (2013–2014) та подальшим приєднанням Українського інституту національної пам'яті у листопаді 2014 року, а згодом і Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» у листопаді 2015 року.

Зокрема, важливу роль відіграло призначення у березні 2014 року директором Українського інституту національної пам'яті Володимира В'ятровича, який уже мав досвід співпраці з Платформою як представник Центру досліджень визвольного руху. Крім того, 9 липня 2014 року Український інститут національної пам'яті, який з грудня 2010 року функціонував як науково-дослідний інститут, відновив свій статус центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної політики у сфері національної пам'яті в Україні. Ці дії отримали позитивну оцінку Платформи й були розцінені, як «поворот до політики відкритої історії»¹⁶.

¹⁶ Neela Winkelmann, "Democracy Matters. 2014 Annual Report" (Platform of European Memory and Conscience, 2015), http://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2017/01/annual_report_2014_prefinal_sm3.pdf.

Так, Міжнародна конференція «Спадщина тоталітаризму сьогодні», що відбулась у Празі 12–13 червня 2014 року, розглядала тему «Спадщина тоталітаризму сьогодні – Україна і не тільки»¹⁷. Україну представляли голова Меджлісу кримськотатарського народу Мустафа Джемільов, директор Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович і координатор Форуму громадянського суспільства Східного партнерства Андрій Когут.

У грудні 2015 року Український інститут національної пам'яті спільно з Платформою європейської пам'яті та сумління видав українською мовою хрестоматію «Щоб не забули. Пам'ять про тоталітаризм в Європі»¹⁸ для старшокласників. Видана раніше англійською, німецькою та французькою мовами і поширена серед школярів усієї Європи хрестоматія містить історії людей з 16 європейських країн, включаючи Україну, які пережили жахи тоталітарних режимів. У 2015 році 1000 екземплярів цього видання було передано до українських середніх шкіл¹⁹.

Згодом Український інститут національної пам'яті продовжив свою діяльність у рамках Платформи європейської пам'яті та сумління. 24 лютого 2016 року директор Інституту Володимир В'ятрович відвідав офіс Платформи та зустрівся з керуючою директоркою Нілою Вінкельманн для обговорення подальшої співпраці. 24-26 листопада 2016 року Інститут організував у Києві щорічну зустріч Ради Платформи. Основними темами обговорення стали декомунізація Східної Європи та засудження злочинів комуністичного режиму. Паралельно в Україні набирав обертів процес декомунізації. 9 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила «пакет законів про декомунізацію», включаючи Закон № 317-VIII від 9 квітня 2015 року «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»²⁰.

Виступаючи у Києві на прес-конференції «Від політичного до юридичного засудження комунізму», президент Платформи Йоран Ліндبلاد заявив: «Звичайно, ми не можемо засудити всіх. Але якщо ми засудимо хоча б кіль-

¹⁷ "Programme – Legacy of Totalitarianism Today," Platform of European Memory and Conscience, June 12-13, 2014, <https://www.memoryandconscience.eu/conference/2014/programme-and-audio-recordings/>.

¹⁸ Gillian Purves, ed., *Lest We Forget: Memory of Totalitarianism in Europe* (Prague, Czech Republic: Institute for the Study of Totalitarian Regimes, January 2013).

¹⁹ Neela Winkelmann, "Democracy Matters. 2016 Annual Report" (Platform of European Memory and Conscience, 2017), https://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2014/11/annual_report_2016_web.pdf.

²⁰ Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 26, р. 219, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

кох, це пошле дуже важливий сигнал суспільству. Так само, коли ми привертаємо увагу суспільства до подібних справ, нам стає набагато легше говорити про інші злочини комуністичних режимів»²¹.

На зустрічі учасники Платформи домовилися про створення інтернет-ресурсів про масові поховання жертв тоталітаризму в Європі та радянських таборів для політв'язнів. Крім того, делегати Платформи зустрілися з представниками центральних органів державної влади України, у тому числі з головою Комітету Верховної Ради України з закордонних справ Ганною Гопко, головою Комітету Ради з питань культури та духовності Миколою Княжицьким та міністром культури України Євгеном Нищуком²².

Засідання Ради учасників Платформи у Києві збіглося з Днем пам'яті жертв голодоморів в Україні, а делегати Платформи взяли участь в офіційних заходах, присвячених пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 років. Зокрема, на відкритті виставки «Незламні» у Національному музеї «Меморіал жертв Голодомору» Ліндبلاد заявив: «Зараз нам надзвичайно важливо нагадувати людям про злочини тоталітарного режиму, які трапилися. Мабуть, говорячи про український великий голод, ми говоримо про один з найбільших злочинів тоталітарної системи»²³. За два роки, 22-24 листопада 2018 року, президент Платформи д-р Лукаш Камінський відвідав заходи, присвячені 85-й річниці Голодомору-геноциду українського народу. Він взяв участь у запаленні свічки пам'яті на позачерговому засіданні Верховної Ради України та Міжнародному форумі «Україна пам'ятає, світ визнає», де обговорювалися питання правової оцінки Голодомору-геноциду, його увічнення та наукового дослідження²⁴.

Наступне засідання Ради членів Платформи також розглядало питання, пов'язані з комуністичним режимом. 8-9 листопада 2017 року організаційно-учасниці Платформи зібралися в Парижі на Міжнародну конференцію «100 років комунізму: історія та пам'ять». Окрема дискусія була присвячена темі «Україна та комунізм, 1917–2017». Україну на конференції представляли Сергій Рябенко з Українського інституту національної пам'яті, Ганна Олійник

²¹ "Інститут національної пам'яті долучиться до створення загальноєвропейських он-лайн карт місць масових поховань жертв тоталітаризму і радянських таборів для політв'язнів", *Урядовий портал*, 30 листопада 2016, <https://www.kmu.gov.ua/news/249539567>.

²² Winkelmann, "Democracy Matters. 2016 Annual Report."

²³ "У столиці відкрилася виставка про незламних українців під час Голодомору", *Вечірній Київ*, 24 листопада 2016, <https://vechirniy.kyiv.ua/news/9950>.

²⁴ "Platform Commemorated the 85th Anniversary of the Holodomor in Ukraine," Platform of European Memory and Conscience, November 24, 2018, www.memoryandconscience.eu/2018/11/28/platform-commemorated-the-85th-anniversary-of-the-holodomor-in-ukraine/.

із Центру досліджень визвольного руху та Олеся Ісаюк із Національного меморіального музею пам'яті жертв окупаційних режимів²⁵. Учасники конференції ухвалили меморандум, що закликає до офіційної загальноєвропейської заборони публічної демонстрації комуністичної символіки, створення меморіалу жертвам тоталітаризму в Європі та заснування Міжнародного трибуналу з комуністичних злочинів²⁶.

27 травня 2019 року чеський депутат Павло Жачек, який багато років присвятив політиці національної пам'яті та неодноразово представляв свою державу в Україні, ініціював проведення міжнародного семінару під назвою «Гібридні загрози з погляду Чехії та України». У семінарі взяли участь дві організації Платформи: Центр досліджень визвольного руху з України та Центр документації тоталітарних режимів із Чехії²⁷. Крім того, 3 жовтня 2019 року Центр досліджень визвольного руху спільно з представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні та Міжнародним фондом «Відродження» за участю президента Платформи європейської пам'яті та сумління д-ра Лукаша Камінського провів міжнародну конференцію під назвою «Як домовитися з минулим? Пам'ять у світі постправди». На конференції обговорювалися різні теми, у тому числі – що включати до національної політики пам'яті, роздуми про трагедії минулого, а також стандарти та обов'язки ЗМІ в історичних дискусіях²⁸.

Згодом українські представники взяли участь у низці заходів, організованих Платформою, переважно онлайн, через COVID-19. 22 жовтня 2020 року співробітник Українського інституту національної пам'яті Роман Кулик представив доповідь «Досвід України з реабілітації жертв комуністичного тоталітарного режиму» під час онлайн-зустрічі проекту Платформи «Справедливість 2.0».

На Міжнародній конференції «Минуле заради майбутнього» 16-17 листопада 2020 року Український інститут національної пам'яті представляв його новий керівник Антон Дробович, призначений на цю посаду у грудні

²⁵ Neela Winkelmann, Peter Rendek, "Democracy Matters. 2017 Annual Report" (Platform of European Memory and Conscience, 2018), https://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2019/02/annual_report_2017_finalweb.pdf.

²⁶ "Invitation to a conference '100 Years of Communism. History and Memory,' to be held on November 8-9, 2017, Paris, France," Platform of European Memory and Conscience, October 13, 2017, www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2017/10/Conference-100-Years-of-Communism-programme-13.10.2017.pdf.

²⁷ "A Seminar about Hybrid Warfare, Disinformation and Ukraine in the Parliament of the Czech Republic," Platform of European Memory and Conscience, May 28, 2019, <https://www.memoryandconscience.eu/2019/05/28/a-seminar-about-hybrid-warfare-disinformation-and-ukraine-in-the-parliament-of-the-czech-republic/>.

²⁸ "'How to Deal with the Past? Memory in a Post-Truth World' International Conference in Kyiv, Ukraine," Platform of European Memory and Conscience, October 3, 2019. <https://www.memoryandconscience.eu/2019/10/03/how-to-deal-with-the-past-memory-in-a-post-truth-world-international-conference-in-kyiv-ukraine/>.

2019 року. Учасники конференції обговорили складні питання методів, інструментів та інститутів, необхідних для створення нарратива, який об'єднав би європейські країни. Зокрема, було розглянуто питання «Яким міг би бути спільний українсько-російський підручник з історії?»²⁹.

На щорічному засіданні Ради Платформи 2020 року 25 січня 2021 року кандидатом у члени було обрано Державний архів Українського інституту національної пам'яті. Він став її повноправним учасником на засіданні 12 листопада 2021 року. В рамках цієї зустрічі також відбулась міжнародна конференція «1991 рік – нова мапа Європи». Керівник Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович виступив із доповіддю «Розпад Радянського Союзу: український погляд». Тему річного засідання Ради учасників Платформи 2022 року визначила повномасштабна війна Російської Федерації проти України, про яку мова піде нижче.

Діяльність Платформи європейської пам'яті та сумління у контексті російсько-української війни

Другим важливим напрямом інформаційної діяльності Платформи європейської пам'яті та сумління з 2014 року стала агресія Росії проти України. Інститути Платформи відкрито підтримують українців у протистоянні сучасним проявам тоталітаризму, який Російська Федерація демонструє вже майже 10 років. Вручення лідеру кримськотатарського народу Мустафі Джемільову головної премії Платформи на міжнародній конференції «Спадщина тоталітаризму у Європі» 12 червня 2014 року стало реальним проявом підтримки України членами Платформи. Цю премію вручають тим, хто зробив найбільший внесок у протидію тоталітаризму в Європі, у боротьбу за демократичні принципи та ідеали, на захист прав і свобод громадян. У 2017 році премію отримав представник кримських татар, заступник голови Меджлису кримськотатарського народу Ільмі Умеров, засуджений російською окупаційною владою в Криму у вересні 2017 року до двох років позбавлення волі³⁰. У зв'язку з цим перший заступник міністра інформаційної політики України Еміне Джапарова заявила:

Ця премія для нас є важливою, тому що вона є премією усього кримськотатарського народу. Ця премія є відображенням усієї цієї боротьби, яка є традиційною для кримських татар з часів СРСР, коли ненасильницьким шляхом, через мітинги та інші форми боротьби й опору кримські татари

²⁹ “‘Past for the Future’ – an Online Conference on 16-17 November,” Platform of European Memory and Conscience, November 10, 2020, <https://www.memoryandconscience.eu/2020/11/11/past-for-the-future-an-online-conference-on-16-17-november/>.

³⁰ Winkelmann and Rendek, “Democracy Matters. 2017 Annual Report.”

артикулювали свою позицію проти репресій, проти тоталітарних режимів.³¹

2018 року Платформа вручила премію українському режисерові Олегу Сенцову, засудженому Росією до 20 років позбавлення волі. Підтримка членами Платформи політв'язня РФ і заклики до його негайного звільнення стали важливим проявом інформаційного опору російській агресії та злочинам Російської Федерації проти людяності. На жаль, перебуваючи в ув'язненні в Росії, Олег Сенцов не зміг особисто отримати премію. На церемонії нагородження 14 листопада 2018 року був присутній посол України в Республіці Словенія Михайло Бродович³².

Платформа з 2014 року постійно порушує питання про війну Росії проти України. 7 лютого 2014 року Платформа звернулась до Ради Європейського Союзу, Європейської Комісії та Верховного представника з закордонних справ та політики безпеки Євросоюзу із заявою, у якій йшлося про порушення прав людини та обмеження прав і свобод громадян. У ній також містився заклик до термінових дій та посередництва у конфлікті, що розгортається в Україні³³. Крім того, 13 червня 2014 року, після міжнародної конференції «Спадщина тоталітаризму сьогодні» у Празі, Платформа звернулась до урядів усіх країн ЄС, Європейського парламенту, Ради ЄС і Ради Європи. Вона засудила російську агресію та наголосила на необхідності міжнародної уваги до переслідувань і дискримінації громадян України в окупованому Росією Криму³⁴. У 2014 році, підбиваючи підсумки року на засіданні Ради Платформи, президент Платформи Йоран Ліндبلاد повідомив про «зниження якості демократії на міжнародному рівні» і торкнувся теми окупації Криму Росією та оголошення нею війни Україні.

У вересні 2015 року Меджліс кримськотатарського народу, як повноправний учасник Платформи, знову порушив перед міжнародною спільнотою питання захисту прав громадян України в окупованому Росією Криму. Меджліс закликав відновити свободу преси в Криму, дозволити в'їзд іноземних журналістів і правозахисників, припинити адміністративне та кримінальне переслідування кримських татар та українців, звільнити заступника голови Меджлісу Ахтема Чийгоза разом з усіма громадянами України, незаконно затриманими в Росії. Підтримуючи цю позицію, Ліндبلاد заявив: «Крим має залишатися в центрі нашої уваги, і ми закликаємо європейських лідерів

³¹ “Умеров: Премія «Платформи європейської пам'яті і совісті» - це визнання проблем України і кримськотатарського народу”, *Interfax-Україна*, 13.11.2017, <https://interfax.com.ua/news/political/461466.html>.

³² “Prize of the Platform of European Memory and Conscience 2018 Awarded in Ljubljana,” Platform of European Memory and Conscience, November 14, 2018, <https://www.memoryandconscience.eu/2018/11/16/prize-of-the-platform-of-european-memory-and-conscience-2018-awarded-in-ljubljana/>.

³³ Winkelmann, “Democracy Matters. 2014 Annual Report.”

³⁴ “Programme – Legacy of Totalitarianism Today.”

включити права та законні вимоги кримських татар до порядку денного будь-яких політичних дискусій з Росією»³⁵.

Слід підкреслити, що порушення прав і свобод громадян України, які проживають в окупованому Росією Криму, та репресії проти них характерні для агресивної політики РФ щодо України з лютого 2014 року. До повномасштабного збройного вторгнення Росії українські політв'язні отримували певну підтримку від активістів та адвокатів, які могли потрапити на півострів з материкової частини України, але після 24 лютого 2022 року всі зв'язки були розірвані, і, на жаль, спроби України вирішити це питання через третю країну не дали результату. Як зазначила Постійний представник Президента України в Автономній Республіці Крим Таміла Ташева, «Зараз єдина можливість отримувати інформацію – від кримських адвокатів, від родин політв'язнів»³⁶.

Повномасштабна війна Росії проти України вплинула і на інформаційну діяльність Платформи європейської пам'яті та сумління (ПЕПС). У своїй заяві від 24 лютого 2022 року Платформа висловила підтримку українському народу та засудила російське вторгнення:

Це злочин проти світу. Ми висловлюємо свою солідарність з українським народом, який захищає свою країну. Ми засуджуємо військові злочини та звірства [...]. Ми запевняємо українських членів ПЕПС у своїй готовності надати будь-яку можливу допомогу. [...] Ми закликаємо всі організації ПЕПС взяти активну участь у протестах проти цієї злочинної агресії.³⁷

У цій заяві також ідеться про відповідальність за скоєні Росією злочини та необхідність міжнародного трибуналу для їхнього розгляду.

Платформа також порушила проблему, вкрай актуальну не лише для України, а й для всього світу – інформаційного впливу Росії:

Агресії передувала багаторічна кампанія історичної дезінформації проти України та інших країн Центральної і Східної Європи. Ми шкодуємо, що демократичні суспільства проігнорували ці попереджувальні сигнали. Кримінальну природу путінського режиму не можна зрозуміти без ана-

³⁵ Neela Winkelmann, "Democracy Matters. 2015 Annual Report" (Platform of European Memory and Conscience, 2016), http://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2017/01/annual_report_2015_web.pdf.

³⁶ Олександра Бойко, "Росія утримує 180 політв'язнів, заарештованих у Криму чи дотичних до Криму – Ташева", *Суспільне Новини*, 15 березня 2023, <https://suspihne.media/415230-politichni-vazni-rosiani-zaarestovali-na-teritorii-okupovanogo-krimu-180-gromadan-ukraini-tamila-taseva/>.

³⁷ "Statement on Russian Aggression in Ukraine," Platform of European Memory and Conscience, February 24, 2022, <https://www.memoryandconscience.eu/2022/02/24/statement-on-russian-aggression-in-ukraine/>.

лізу її радянських, особливо КГБістських, коренів. ПЕПС готова удосконалюватися та продовжувати протидіяти діям Російської Федерації шляхом інформування та підтримки своїх партнерів.³⁸

Одним із перших заходів Платформи проти російської дезінформації, як важливого компонента повномасштабної війни проти України, став випуск хрестоматії «*Lest We Forget: Memory of Totalitarianism in Europe*» англійською, німецькою та чеською мовами для школярів усього світу. У ній розказано історію української вчительки Олександри Радченко, яка пережила Голодомор-геноцид 1932–1933 років та десять років сталінських трудових таборів. Згідно з інформацією на сайті Платформи, випуск хрестоматії має на меті інформування про нинішню агресію у вигляді маніпулювання новітньою історією, спрямованого проти українських інститутів пам'яті³⁹.

Питання протидії російській агресії, інформаційній війні, історичним фальсифікаціям і міфам обговорювалися на Міжнародній конференції «Гібридна війна Росії проти демократичного світу: виклик європейській політиці пам'яті», що відбулась у Празі 16–18 листопада 2022 року. Учасники конференції наголосили на необхідності зміцнення колективної безпеки у сфері політики пам'яті та підвищення стійкості інститутів пам'яті до сучасних викликів і загроз. Україну на заході представляли народний депутат Володимир В'ятрович та директор Державного архіву для Служби безпеки України Андрій Когут⁴⁰. Президент ПЕПС Марек Мутор вдало узагальнив мету конференції: «[...] коли ми забуваємо про важливість [історії], її можуть використовувати у зловмисних цілях. Мета нашої конференції – не лише проаналізувати російську дезінформацію в галузі історії, а й подумати, як її можна протидіяти, не лише сьогодні, а й для майбутнього Європи»⁴¹. Тим часом директор Меморіального музею ХХІ століття Ян Калоус наголосив: «Події в Україні та неприкрита агресивна політика путінської Росії ясно вказують на терміновість і необхідність протидії загрозам, які ніколи не були настільки актуальними з часів закінчення Холодної війни».

³⁸ “A Ukrainian Story from the Reader – Lest We Forget: Memory of Totalitarianism in Europe,” Platform of European Memory and Conscience, March 2022, www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2022/03/READER_UA_2022_en.pdf.

³⁹ “International Conference ‘Russia’s Hybrid War against the Democratic World: A Challenge for European Remembrance Policy,’” Platform of European Memory and Conscience, November 16-17, 2022, www.memoryandconscience.eu/conference-2022/.

⁴⁰ “International Conference ‘Russia’s Hybrid War against the Democratic World’ to Be Held in Prague on 16-18 November 2022,” Platform of European Memory and Conscience, November 15, 2022, <https://www.memoryandconscience.eu/2022/11/15/international-conference-russias-hybrid-war-against-the-democratic-world-to-be-held-in-prague-on-16-18-november-2022/>.

⁴¹ “International Conference ‘Russia’s Hybrid War against the Democratic World’ to Be Held in Prague on 16-18 November 2022.”

Наразі ПЕПС продовжує представляти інтереси України на міжнародній арені та просуває українське питання на перший план у Європейському Союзі та перед урядами країн-учасниць Платформи. Так, у червні 2023 року на заході, присвяченому пам'яті жертв радянської депортації в Європарламенті у Страсбурзі, Марек Мутор заявив:

Ми вважаємо успіхом, що Європарламент із цього року визнав поминання жертв радянських депортацій частиною свого офіційного порядку денного. Це важливо для жертв, їхніх сімей, але також і для сьогоdnішніх європейців, які мають постійно зміцнювати свою готовність протистояти злу. Адже депортації є частиною реальності війни, яку Росія сьогодні веде проти незалежної України.⁴²

Така підтримка Платформи сприяє європейській інтеграції України, демократизації українського суспільства, виробленню та реалізації державної політики національної пам'яті, відмові від комуністичного тоталітарного та російського імперського минулого, опору нинішній інформаційній і військовій агресії Російської Федерації.

Обговорення

Досвід формування та реалізації національної політики пам'яті в європейських країнах, а також включення України до загальноєвропейської політики пам'яті має важливе значення для України. Процеси європейської інтеграції України розпочалися задовго до створення Платформи європейської пам'яті та сумління, а вступ до неї перших українських організацій у 2012 році сприяв актуалізації українського питання у міжнародній політиці пам'яті. У зв'язку з цим голова Наукової ради Центру досліджень визвольного руху Володимир В'ятрович зазначив, що «Україна таким чином залишиться у полі зору європейської політики, спрямованої на вивчення злочинів тоталітаризму, їх засудження та запобігання у майбутньому»⁴³.

Вивчення досвіду Європи, в тому числі інститутів пам'яті країн Центральної та Східної Європи, що входять до Платформи, з подолання комуністичного тоталітарного минулого активізувалося в Україні у 2000-х роках. Першими питання демократизації українського суспільства, дотримання прав і свобод громадян, відновлення історичної справедливості, подолання комуністичного минулого порушили громадські організації. Піонерами стали Харківська правозахисна група та Центр досліджень визвольного руху. Ці організації у своїй дослідницькій роботі приділяли значну увагу просвітницькій діяльності. У ряді тогочасних публікацій вони аналізували державну полі-

⁴² "Platform Active in the European Parliament," Platform of European Memory and Conscience, July 4, 2023, www.memoryandconscience.eu/2023/07/04/platform-active-in-the-european-parliament/.

⁴³ Ярослава Музиченко, "Так ми залишаємося в обрії Європи, що пам'ятає", *Україна молода*, 20.07.2012, <https://umoloda.kyiv.ua/number/2110/222/75195>.

тику доступу до інформації європейських країн колишнього соцтабору та деякі правові документи Європейського Союзу. У 2008-2010 роках Харківська правозахисна група видала низку практичних посібників з забезпечення доступу до інформації в Україні. У цих посібниках також висвітлювалися окремі аспекти цієї політики у країнах ЄС. Так, книга «Свобода інформації в Україні: удосконалення законодавства і практики»⁴⁴ містить рекомендації Комітету міністрів Ради Європи країнам-учасникам від 13 липня 2000 року та 21 лютого 2002 року щодо політики доступу до архівів та офіційних документів, а «Доступ до архівних документів: законодавство і практика»⁴⁵ – законодавчі акти країн Центральної та Східної Європи (Німеччина, Польща, Угорщина) та наукові статті європейських експертів у цій галузі.

Крім того, в рамках проекту «Доступ до архівів як право на громадську пам'ять» Центр досліджень визвольного руху у 2012 році видав книгу «Право на правду: Практичний посібник із доступу до архівів»⁴⁶. Книга розповідає про законодавство країн Центральної та Східної Європи та офіційні інститути пам'яті, які зберігають і вивчають документи колишніх комуністичних спецслужб у цих країнах. Обґрунтовуючи необхідність відкриття архівів, автори називають свободу доступу до інформації «невід'ємною частиною демократичного суспільства» та «критерієм оцінки рівня розвитку демократії», а архівні документи – «головними інструментами» відновлення історичної правди та подолання наслідків тоталітаризму.

У 2016 році Центр досліджень визвольного руху опублікував українською мовою довідник *Handbook of the European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, вперше виданий у Празі 2013 року⁴⁷. Довідник містить інформацію про архіви колишніх спецслужб постсоціалістичних країн (Болгарія, Німеччина, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія), включаючи законодавчу базу, організаційну структуру, архівні фонди та збірки, порядок доступу. Досягнення цих організацій у забезпеченні доступу до архівів та подолання спадщини комунізму допомогли розробці в Україні «законів про декомунізацію», ухвалених 9 квітня 2015 року, зокрема, Закону України № 316-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністич-

⁴⁴ Харківська правозахисна група, *Свобода інформації в Україні. Удосконалення законодавства і практики* (Харків: Права людини, 2009), <https://library.khpg.org/index.php?id=1236146361>.

⁴⁵ Харківська правозахисна група, *Доступ до архівних документів: законодавство і практика* (Харків: Права людини, 2010), <https://library.khpg.org/index.php?id=1303828265>.

⁴⁶ В'ятрович В. М., Кулик І. М., Лошак В. В., Шпак А. В., *Право на правду: Практичний посібник із доступу до архівів* (Львів: Часопис 2012), https://cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/posibnyk_pravo_na_pravdu.pdf.

⁴⁷ Рафал Леськевіч, Павел Жачек, Олеся Ісаюк, Володимир Бірчак (ред.), *Документи комуністичних спецслужб у Європі: путівник мережею архівів* (Львів: Часопис, 2016), <https://cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/handbook-el.pdf>.

ного тоталітарного режиму 1917-1991 років»⁴⁸ і Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»⁴⁹.

Питання міжнародної політики пам'яті в Європі, а також місце і роль Європейського Союзу в цих процесах вивчали багато дослідників, у тому числі Балабанов і Караман⁵⁰, Бюттнер і Деліус⁵¹, Літтоз-Монне⁵², Мяльксоо⁵³, Першок⁵⁴, Трима з колегами⁵⁵, Зомборі⁵⁶, Киридон⁵⁷, Троян і Киридон⁵⁸, Ма-

⁴⁸ Закон України № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 26, с. 218, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>.

⁴⁹ Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

⁵⁰ Kostyantyn Balabanov, Kostyantyn Karaman, "Historical Memory in Eurosceptic Discourse," *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi (USBED)* 3, no. 5 (2021): 393-410, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1797607>.

⁵¹ Sebastian M. Büttner, Anna Delius, "World Culture in European Memory Politics? New European Memory Agents Between Epistemic Framing and Political Agenda Setting," *Journal of Contemporary European Studies* 23, no. 3 (2015): 391-404, <https://doi.org/10.1080/14782804.2015.1056116>.

⁵² Annabelle Littotz-Monnet, "The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together?" *West European Politics* 35, no. 5 (2012): 1182-1202, <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.706416>.

⁵³ Maria Mäklsoo, "The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe," *European Journal of International Relations* 15, no. 4 (2009): 653-680, <https://doi.org/10.1177/1354066109345049>; Maria Mäklsoo, "Criminalizing Communism: Transnational Mnemopolitics in Europe," *International Political Sociology* 8, no. 1 (March 2014): 82-99, <https://doi.org/10.1111/ips.12041>; Maria Mäklsoo, "A Baltic Struggle for a 'European Memory': The Militant Mnemopolitics of *The Soviet Story*," *Journal of Genocide Research* 20, no. 4 (2018): 530-544, <https://doi.org/10.1080/14623528.2018.1522828>.

⁵⁴ Philippe Perchoc, "Negotiating Memory at the European Parliament After the Enlargement (2004–2009)," *European Review of International Studies* 2, no. 2 (2015): 19-39, <https://doi.org/10.3224/eris.v2i2.20678>.

⁵⁵ K.A. Tryma, O.I. Stadnichenko, N.V. Salnikova, "Euroscepticism and the Politics of Memory: The Case of Czech Republic, Poland and Germany," *Regional Studies* 32, no. 4 (2023): 30-36, <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.4>.

⁵⁶ Máté Zombory, "The Birth of the Memory of Communism: Memorial Museums in Europe," *Nationalities Papers* 45, no. 6 (November 2017): 1028-1046, <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1339680>.

⁵⁷ Алла Киридон, "«Подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи: основні тенденції", *European Historical Studies*, № 4 (2016): 126-143, <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.04.126-143>.

⁵⁸ Сергій Троян, Алла Киридон, "«Війни пам'ятей» і пошук моделей порозуміння у Центрально-Східній Європі", *Зовнішні справи*, т. 27, № 9 (2017): 22-25.

клюк⁵⁹, Мартинов⁶⁰, Роїк⁶¹, Сливинський⁶², Фролов з колегами⁶³. Деякі вчені, наприклад, Ноймайер⁶⁴, вивчали Платформу європейської пам'яті та сумління, її діяльність і роль у формуванні загальноєвропейського сприйняття та розуміння злочинів комуністичного тоталітарного режиму. Однак участь українських інститутів у Платформі та представництво українського компоненту у її діяльності поки що не отримали комплексного наукового висвітлення.

Аналізуючи просвітницьку діяльність Платформи та участь у ній різних країн, Ноймайер⁶⁵ стверджує, що зусилля Центральної та Східної Європи мають невеликий резонанс у загальноєвропейському політикумі. Однак, на її думку, нема сумнівів, що завдяки діяльності Платформи питання протидії комунізму залишаються в полі зору Європарламенту. У рамках європейської політики пам'яті Платформа привертає увагу до проблем, пов'язаних із подоланням комуністичного минулого та засудженням злочинів комуністичних тоталітарних режимів у Європі. Як зазначає Мозес⁶⁶, Платформа показує «постійний неієрархічний зв'язок між Голокостом і радянськими злочинами».

⁵⁹ Сергій Троян, Алла Киридон, “«Війни пам'ятей» і пошук моделей порозуміння у Центрально-Східній Європі”, *Зовнішні справи*, т. 27, № 9 (2017): 22-25.

⁶⁰ Андрій Мартинов, “Європейська історична пам'ять: зміна способів формування та умов існування”, *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України*, 22 (2013): 281-298, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/188336>.

⁶¹ Наталія Роїк, “Досвід конструювання історичної пам'яті і примирення в Західній і Центральній Європі”, *Гілея: науковий вісник*, вип. 156, № 5 (2020): 343-350, <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=226>.

⁶² Остап Сливинський, “Між живою пам'яттю та політичною кон'юнктурою: «Нова історична хвиля» у слов'янських літературах Центрально-Східної Європи”, *Проблеми слов'янознавства: Науковий збірник*, вип. 67 (2018): 194-204, <https://doi.org/10.30970/sls.2018.67.2791>.

⁶³ М.О. Фролов, О.М. Маклюк, С.С. Черкасов, “Історична політика та політика пам'яті у фокусі досліджень центрально-східноєвропейських аналітичних центрів”, *Zapozhzhia Historical Review* 57, № 5 (2021): 173-183, <https://istznu.org/index.php/journal/article/download/2358/2151>.

⁶⁴ Laure Neumayer, “Advocating for the Cause of the ‘Victims of Communism’ in the European Political Space: Memory Entrepreneurs in Interstitial Fields,” *Nationalities Papers* 45, no. 6 (2017): 992-1012, <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1364230>.

⁶⁵ Laure Neumayer, “Bridges across the Atlantic? Intertwined Anti-Communist Mobilisations in Europe and the United States after the Cold War,” *Revue D'études Comparatives Est-Ouest* 51, no. 2-3 (September 2020): 151-183, <https://doi.org/10.3917/receo1.512.0151>.

⁶⁶ A. Dirk Moses, “Partisan History and the East European Region of Memory,” in *Regions of Memory: Transnational Formations*, ed. Simon Lewis, Jeffrey Olick, Joanna Wawrzyniak, Malgorzata Pakier (Cham: Palgrave Macmillan Memory Studies, 2022), 101-138, https://doi.org/10.1007/978-3-030-93705-8_5.

У перші роки ПЕПС Марія Мялкоо порушувала питання кримінальної відповідальності комунізму в рамках загальноєвропейської політики пам'яті, особливо в контексті розширення Європейського Союзу на схід. На її думку, воно створило «сприятливі умови для інституціоналізації моральної оцінки комуністичної спадщини»⁶⁷. Вона називає боротьбу за загальноєвропейське моральне та політичне засудження комуністичного тоталітарного режиму та однаковий правовий підхід до злочинів комунізму та нацизму формою «політики визнання». Країни Східної Європи продовжують відігравати провідну роль у формуванні цієї політики. За словами Мялкоо, створення Платформи продемонструвало зміщення акценту з визнання злочинів тоталітарного комуністичного режиму в Європі, як історичної проблеми, на її вирішення шляхом кримінального переслідування, або від загального засудження до акценту на реальні правові наслідки.

На думку більшості міжнародних інститутів політики пам'яті, «включення досвіду посткомуністичних країн до загального наративу європейської історії» необхідне для возз'єднання Європи⁶⁸. Характеризуючи політику пам'яті в цих країнах, Мозес⁶⁹ використовує термін «Східноєвропейська область пам'яті». Він звертає увагу на те, що національні інститути пам'яті Європейського Союзу просувають наративи «подвійної окупації» та «подвійного геноциду», пережитих населенням цих країн за нацистського та комуністичного тоталітарних режимів. Це загальне сприйняття нацистських і комуністичних злочинів становить основу європейської колективної пам'яті. Її формування стає можливим завдяки обговоренням та дискусіям різних країн Європейського Союзу, головними майданчиками яких є Європейський парламент, Європейська комісія та Рада ЄС із правосуддя та внутрішніх справ. Ці інститути, у свою чергу, співпрацюють з інститутами пам'яті, котрі представляють як уряди країн ЄС, так і громадянське суспільство – свого роду активатори пам'яті⁷⁰.

Європейський курс, обраний цими країнами в той час і Україною сьогодні, потребує формування європейської ідентичності у суспільстві. Врахування досвіду європейської інтеграції, включаючи співпрацю українських інститутів у рамках ПЕПС, є дуже важливим для України, оскільки це допомагає визначити дієві інструменти досягнення цієї мети. У зв'язку з цим Карпчук пропонує зосередитися на інформаційній кампанії в Україні, «акце-

⁶⁷ Malksoo, "Criminalizing Communism: Transnational Mnemopolitics in Europe."

⁶⁸ "'Reconciliation of European Histories' an Informal Group of Members of the European Parliament," Reconciliation of European Histories Group, 2014, <https://eureconciliation.wordpress.com/about/>.

⁶⁹ Moses, "Partisan History and the East European Region of Memory."

⁷⁰ Aline Sierp, Jenny Wüstenberg, "Linking the Local and the Transnational: Rethinking Memory Politics in Europe," *Journal of Contemporary European Studies* 23, no. 3 (2015): 321-329, <https://doi.org/10.1080/14782804.2015.1058244>.

нтуючи увагу на ідеях боротьби за європейські цінності, повернення до європейської родини, цивілізаційного вибору українців, остаточного розриву та виходу з-під імперського впливу Росії»⁷¹.

Воропаєва вважає, що європейська орієнтація України має стати не лише одним із напрямів зовнішньої політики, а й стратегічним вектором внутрішньої трансформації українського суспільства. Дослідниця пропонує низку ідей для зміцнення європейської ідентичності громадян України, включаючи модернізацію всіх сфер життя на основі європейського досвіду посткомуністичних країн⁷².

Європейська та національна ідентичності у контексті політики пам'яті не суперечать, а навпаки, посилюють одна одну. Більше того, національна ідентичність є однією з умов розвитку європейської ідентичності⁷³. У той же час очевидно, що в рамках процесу європейської інтеграції формування національної та європейської ідентичності в Україні має поєднуватися з подоланням спадщини не лише комуністичного тоталітаризму, а й російського імперіалізму, що зрештою призведе до повної деколонізації українського суспільства.

Активізація політики національної пам'яті в Україні після Революції гідності вплинула на її участь у Платформі європейської пам'яті та сумління. Вона сприяла посиленню ролі України у міжнародній політиці пам'яті, оскільки Платформа об'єднує членів Європейського парламенту, представників спілок жертв тоталітарних режимів, національних інститутів пам'яті та громадських дослідницьких організацій із Європи та Північної Америки. На думку Ноймайер, учасники Платформи будують відносини, що ведуть до взаємного визнання. Вони формують образи «жертви», «героя» та «злочинця» у контексті комуністичних злочинів, поєднуючи гуманістичні засади з політичною логікою⁷⁴.

При цьому необхідно враховувати національну специфіку комуністичних тоталітарних режимів, яка відіграє важливу роль у формуванні політики національної пам'яті. Наприклад, для України комуністичний режим асоціюється з геноцидом українського народу, зокрема Голодомором 1932–1933 років. Тому, опонуючи комуністичному минулому та засуджуючи злочинну

⁷¹ Наталія Карпчук, "Європейська інтеграція країн Центральної Європи: комунікаційний вимір," *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, №3 (14), жовтень 2022 р.: 6-17, <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-6-17>.

⁷² Воропаєва Т.С., "Європейська цивілізаційна ідентичність як чинник консолідації громадян України у постколоніальну добу (1991–2018 рр.)," *Гілея: науковий вісник*, Випуск 138 (№ 11), 2018: 139-146, <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=165>.

⁷³ Valerie Rosoux, "Mémoire(s) européenne(s)? Des limites d'un passé aseptisé et figé," in *L'Europe et ses passés douloureux*, ed. Georges Mink and Laure Neumayer (Paris: La Découverte, 2007), 222-232, <https://doi.org/10.3917/dec.mink.2007.01.0222>.

⁷⁴ Neumayer, "Advocating for the Cause of the 'Victims of Communism' in the European Political Space."

політику радянської влади, українське суспільство визнало Голодомор-геноцид 1932–1933 років національною трагедією.

Відповідно, для України важливо, щоб міжнародне співтовариство в рамках міжнародної політики пам'яті визнало Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу та злочином проти людяності, скоєним комуністичним режимом. Наразі Голодомор визнаний геноцидом українського народу у 21 із 23 країн-учасниць Платформи. 15 грудня 2022 року Європейський парламент ухвалив резолюцію, що засуджує радянський режим⁷⁵, чия цілеспрямована політика призвела до загибелі мільйонів українців і завдала величезної шкоди основам українського суспільства. У цій резолюції Голодомор 1932–1933 років в Україні офіційно названо геноцидом українського народу.

Також важливо враховувати спільне історичне минуле сусідніх країн, яке часто є дуже спірним. Ця ситуація вимагає вироблення концептуальних принципів національної політики пам'яті з обох сторін, формування спільного розуміння і тлумачення історичних подій та явищ, реалізації спільних проектів. Загалом необхідно інтегрувати національні компоненти до європейської колективної пам'яті в рамках міжнародних організацій, які займаються політикою пам'яті.

Висновки

Державна політика національної пам'яті має важливе значення для існування та розвитку європейських національних держав. Водночас вона відіграє істотну роль у процесах європейської інтеграції та впливає на формування європейської колективної пам'яті. Зі зміцненням європейської інтеграції та вступом постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу у ХХІ столітті відбувається переоцінка європейської історії та загальноєвропейське визнання всіх аспектів історії сучасної Європи.

Важливу роль цьому визнанні відіграють події ХХ століття, особливо пов'язані з пануванням у Європі тоталітарних режимів. Інтеграція питань подолання комуністичного тоталітарного минулого до європейської політики пам'яті, включаючи засудження злочинів комуністичних режимів, вшанування пам'яті жертв цих злочинів, вироблення загальноєвропейських підходів до оцінки комуністичного минулого, сприяла об'єднанню міжнародних інститутів і створенню міжнародної неурядової організації «Платформа європейської пам'яті та сумління».

Процеси європейської інтеграції в Україні після вступу до ПЄПЗ прискорилися, а державні інститути почали реалізовувати політику національної пам'яті. У 2012–2023 роках постійно розширювалася українська складова у

⁷⁵ European Parliament, “European Parliament Resolution of 15 December 2022 on 90 Years after the Holodomor: Recognising the Mass Killing through Starvation as Genocide (2022/3001(RSP)),” December 15, 2022, https://www.europarl.europa.eu/docoe/document/TA-9-2022-0449_EN.pdf.

діяльності Платформи. Українська проблематика неодноразово порушувалася на щорічних засіданнях Ради Платформи, а також у рамках міжнародних проектів, конференцій і зустрічей з ініціативи або за участю Платформи.

Вони стосуються двох важливих для України тем: по-перше, подолання комуністичного тоталітарного минулого та засудження злочинів комуністичного режиму, і по-друге, протидії російській агресії, засудження злочинів Російської Федерації в Україні та підтримки українського народу. Починаючи з 2014 року, Платформа неодноразово піднімала перед Європарламентом, Радою ЄС, Радою Європи та всією європейською спільнотою питання, пов'язані з порушенням прав і свобод громадян, насамперед кримських татар, в окупованому Росією Криму. Після повномасштабної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року Платформа засудила російську агресію та її військові злочини, активізувала зусилля з протидії російській дезінформації та підтримала український народ у його боротьбі за незалежність.

Участь українських інститутів у ПЄПЗ допомагає європейській інтеграції та позитивно впливає на реалізацію державної політики національної пам'яті в Україні. З іншого боку, суспільно-політичні зміни в Україні, особливо Революція гідності, активізували політику національної пам'яті та вплинули на представництво України у діяльності Платформи.

Подальша співпраця України з Платформою та іншими європейськими інститутами пам'яті все частіше розглядається крізь призму руху України до членства в ЄС. Ця співпраця передбачає комплекс змін у нормативно-правовій та організаційній базі політики національної пам'яті України з урахуванням цілей європейської інтеграції. Таким чином, історія російської агресії, яка становить реальну загрозу не лише для України, а й для демократії у світі, буде включена до європейської колективної пам'яті.

У цій статті міститься огляд участі України в ПЄПС та європейському інформаційному просторі на основі діяльності учасників Платформи. Надалі слід розглянути представництво України на міжнародній арені шляхом участі у міжнародних організаціях, реалізації спільних проектів, двосторонніх угод про співпрацю у сфері політики національної пам'яті.

Застереження

Представлені тут погляди належать виключно авторам і не відображають офіційну позицію Консорціуму військових академій та інститутів вивчення проблем безпеки програми «Партнерство заради миру», організацій-учасниць чи видавців Консорціуму.

Про авторів

Світлана Власенко – кандидат історичних наук, докторант кафедри публічної політики Учбово-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна. Її наукові інтереси охоплюють публічну політику, національну та історичну пам'ять.

Електронна пошта: svitlana_vlasenko@edu-knu.com

Лілія Гонюкова – доктор наук у галузі державного управління, професор кафедри публічної політики Учбово-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна. Її наукові інтереси охоплюють державне управління, публічну політику та демократію.

Електронна пошта: liliia_honiukova@edu-knu.com